

O'ZBEK VA INGLIZ JAMIYATIDA ODOB-AXLOQ TUSHUNCHASINING FALSAFIY, PSIXOLOGIK VA SOTSIOLOGIK JIHATDAN TAHLILI

Ochilboyeva Iroda Alisher qizi,

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi.

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v19iB.1862>

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ	ANNOTATSIIYA/ АННОТАЦИЯ
Qabul qilindi: 2-oktabr 2026-yil	Ushbu maqola konseptual makondagi sabab-oqibat aloqalari va ularning turli xil milliy nutqlar va kommunikativ sharoitlarda suhbatdoshlar o'rtasidagi muloqot jarayoniga ta'siri bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqishga bag'ishlangan bo'lib, unda muloyim va samarali muloqot vositasi sifatida nutq odob-axloq qoidalariga alohida e'tibor berildi. Kontekstual tahlil yordamida "odob" tushunchasining o'zbek va ingliz tili madaniyati doirasidagi asosiy leksik ma'nolari va semantik, figurativ, metaforik o'zgarishlarini aniqlandi. Shu bilan birga, axborot maydonida "xushmuomalalik" ("odob") kalit so'zi ishtirokidagi matnlarning parchalari ajratib ko'rsatildi, so'ngra o'ziga xoslik va umumiy kayfiyatdan kelib chiqqan holda leksik ma'no va uning stilistik va obrazli tuslari talqini shakllandi. Maqolada odob-axloq me'yorlarining madaniyatlararo muloqotdagi pragmatik vazifalari, ularning shaxslararo munosabatlarni shakllantirishga ta'siri hamda milliy tafakkur bilan aloqador jihatlarini ham yoritiladi. Shuningdek, axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy tajriba orqali o'zlashtirilishi, nutqiy xulq-atvorning madaniy shartlanganligi va turli kommunikativ vaziyatlarda xushmuomalalik vositalarining qo'llanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Olingan nazariy qarashlar o'zbek va ingliz tillarini o'qitishda lingvomadaniy kompetensiyani rivojlantirish, milliy-madaniy tafovutlarni anglash hamda samarali muloqot strategiyalarini shakllantirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir.
Tasdiqlandi: 5-oktabr 2026-yil	
Jurnal soni: 19-B	
Maqola raqami: 28	
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА	
falsafa, psixologiya, odob-axloq tushunchasi, ijtimoiy munosabatlar, Abu Nasr Forobiy, Imom G'azzoliy, sharqona tafakkur	

ABOUT THE PAPER	ANNOTATION
Accepted: 2 October 2026	This article is dedicated to examining issues related to causal relationships in the conceptual space and their impact on the communication process between interlocutors in various national discourses and communicative contexts. Special attention is given to the norms of speech etiquette as a means of polite and effective communication. Through contextual analysis, the main lexical meanings and semantic, figurative, and metaphorical transformations of the concept of "etiquette" within the cultural frameworks of Uzbek and English languages were identified. Additionally, excerpts from texts involving the keyword "politeness" ("etiquette") in the informational domain were highlighted. Based on their uniqueness and general tone, interpretations of lexical meaning, along with its stylistic and figurative nuances, were developed. The article also examines the pragmatic functions of ethical norms in intercultural communication, their influence on the development of interpersonal relationships, and their connection with national patterns of thought. Furthermore, it analyzes how moral values are acquired through social experience, how speech behavior is shaped by cultural factors, and how politeness strategies are employed in different communicative situations. The theoretical insights presented in the article are relevant to developing linguocultural competence in Uzbek and English language teaching, promoting awareness of cultural differences, and fostering effective communication strategies in multicultural contexts.
Approved: 5 October 2026	
Volume: 19-B	
Paper number: 28	
KEYWORDS	
philosophy, psychology, the concept of etiquette, social relations, Abu Nasr Farabi, Imam Ghazzali, Oriental thought	

Kirish

Insonning ijtimoiy va madaniy hayotidagi muhim hodisalaridan biri bu odob-axloq (etiket, moral) tushunchasidir. Boshqacha qilib aytganda, ushbu tushunchani insonlar o'rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy me'yorlar va insoniy qadriyatlarni tartibga soluvchi tamoyillar majmuini aks ettiruvchi tushuncha deya ta'riflash mumkin. Odob-axloq tushunchasi nafaqat lingvistik, balki falsafiy, psixologik va sotsiologik manbalarda turli xil yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Har bir fan odob-axloq tushunchasini o'z o'rganish obyekti va aspektidan kelib chiqqan holda aniqlaydi, tahlil qiladi va o'rganadi.

Odob-axloq tushunchasi, ayniqsa, falsafa fanida qadimdan muhim mavzu bo'lib kelgan. U insonniyat tarixida uning axloqiy xulq-atvori, to'g'ri va noto'g'ri tushunchalar haqidagi tasavvurlari hamda axloqiy me'yor va qadriyatlarning kelib chiqish manbalarini o'rganadi.

O'zbek tilidagi "odob" tushunchasi ingliz tilidagi "courtesy" yoki "manners" tushunchalariga yaqinroq bo'lsa, "axloq" esa "morality" yoki "ethics" bilan bog'liq. Sharq falsafasi axloqiy idealga erishishni ijtimoiy uyg'unlik bilan bog'lagan bo'lsa, G'arb falsafasi bu masalani individual tanlov va universal tamoyillar asosida yoritgan.

Insoniyat tarixidagi eng qadimiy falsafiy muammolaridan biri bu odob-axloq (etiket, moral) tushunchasidir. Falsafada fanida odob-axloq tushunchasi to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlik, axloqiy tanlov, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar kabi masalalar bilan uzviy bog'liq. Sharq va G'arb falsafasi doirasida odob-axloq masalalari tarixiy yillar davomida turlicha yondashuvlar asosida yoritilib kelingan bo'lib, bu yondashuvlar o'z tahlil jarayoni ikkala madaniyatning mentaliteti, dunyoqarashi, an'ana va qadriyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilgan.

Xususan, Sharq falsafasida Markaziy Osiyo allomalarining asarlarida odob-axloq tushunchasi juda yuksak insoniy qadriyat sifatida talqin etilgan. Abu Nasr Forobiy, Imom G'azzoliy, Ahmad Yassaviy kabi buyuk mutafakkirlar odob-axloqni insoniyatning jamiyatda egallab turgan o'rni, roli va bajaradigan barcha vazifalarining ajralmas qismi sifatida yoritgan.

Adabiyotlar tahlili

Abu Nasr Forobiyning mashhur "Fozil odamlar shahri" asarida odob-axloq tushunchasini davlatning adolatli boshqaruvi va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro ijobiy munosabatlarni tashkillashtirunchi asosiy tamoyil sifatida ko'rsatilgan. Ushbu asar falsafasiga ko'ra, insoniyatning ma'nan yuksakligi darajasini ko'rsatuvchi omil bu adob-axloqdir [1, 44-48].

Imom G'azzoliy esa o'zining "Kimiyo saodat" asarida odob-axloqni Islomiy tamoyillar bilan bog'laydi. Ushbu asar falsafasiga ko'ra, odob-axloq tushunchasi insonning ichki va tashqi harakatlarining uyg'unligini ta'minlovchi, inson hayotida yuksak ahamiyat kasb etuvchi tamoyil sifatida ifodalanadi [2, 233-b].

O'zbek tilida "odob" ko'proq ijtimoiy munosabatlar va muomala madaniyatini ifodalasa, "axloq" insonning ichki fazilatlarini, ya'ni ezgulik va yomonlikni tanlashdagi qarashlarini ifodalaydi. Bu bilan o'zbek tilida "odob" va "axloq" tushunchalarini an'anaviy sharqona tafakkur bilan bog'liqligini asoslash mumkin.

G'arb falsafasida odob-axloq tushunchasi asosan "morality" va "ethics" atamalarini orqali yoritiladi. Qadimgi yunon falsafasida bu tushuncha dastlab Erixton va Sofokl kabi mutafakkirlar asarlarida aks etgan bo'lib, keyinchalik Aristotel va Immanuel Kantning asarlari G'arb axloq falsafasining rivojiga katta hissa qo'shgan [5, 88-92].

Aristotelning "Nikomax axloqi" asarida odob-axloq tushunchasi insonni baxtga eltuvchi muhim vosita sifatida talqin etilgan. Asar falsafasiga ko'ra, axloq aslida insonga tabiat tomonidan berilgan bo'lib, ijobiy axloqiy fazilatlarni rivojlantirish jamiyatning vazifasi bo'lib qoladi [3, 432-b].

Immanuel Kant esa axloqni universal tamoyillarga asoslanib, "kategorik imperativ" nazariyasi yordamida yoritgan. Uning ta'kidlashicha, insoniyat uchun ijobiy deb qabul qilingan barcha axloqiy me'yorlar individual yoki ijtimoiy manfaatlardan qat'i nazar, hamma uchun teng va umumiy bo'lishi kerak [4, 196-b].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz jamiyatlarida odob-axloq tushunchasining falsafiy, psixologik va sotsiologik xususiyatlarini o'rganishda qiyosiy tahlil, kontekstual tahlil, tavsifiy tahlil hamda konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil orqali ikki madaniyatda odob-axloq me'yorlarining namoyon bo'lishi, milliy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liqligi o'rganildi. Kontekstual tahlil asosida o'zbek tilidagi "odob", "axloq", "hurmat", "ibo" kabi birliklar hamda ingliz tilidagi "politeness", "morality", "ethics", "respect" tushunchalarining mazmuniy xususiyatlari yoritildi. Shuningdek, falsafiy qarashlar, psixologik nazariyalar va sotsiologik yondashuvlar o'zaro qiyoslanib, odob-axloq me'yorlarining shaxs xulq-atvori, madaniy an'analar va jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solishdagi o'rni tahlil qilindi.

Natijalar

Ingliz tilida "morality" axloqiy me'yorlarni, "ethics" esa kasbiy yoki ijtimoiy normalarni ifodalovchi tushunchadir. Bu atamalar G'arb madaniyatida insonning shaxsiy erkinligi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yoritishda asosiy ahamiyatga ega.

Odob-axloq tushunchasini psixologik jihatdan o'rganish inson xulq-atvori, qarorlar qabul qilish jarayoni va ijtimoiy normalarga moslashuvi bilan bog'liqdir.

O'zbek madaniyatida odob-axloq tushunchasini psixologik jihatdan o'rganish tarbiya orqali shakllangan odob-axloq me'yorlarini ko'rib chiqish, tahlil qilish bilan xarakterlanadi. Tarbiya jarayonida "hurmat", "izzat", "ibo",

"hayo", "vijdon" kabi tushunchalar shakllanadi. Masalan, kattalarga hurmat va kichiklarga izzat yoki bag'rikenglik va mehmondoshlik o'zbeklar uchun norma hisoblangan axloqiy fazilatdir.

O'zbek psixologiyasida odob-axloq madaniyat orqali kollektivism tamoyillariga mos ravishda shakllanadi, ingliz psixologiyasida esa individualizm asosida axloqiy qarorlar qabul qilinadi.

Odob-axloq tushunchasi, axloqiy rivojlanish masalalari G'arb psixologiyasida ham bir qator mutafakkir va olimlar tomonidan o'rganib kelingan. Jumladan, Kohlberg falsafasiga ko'ra insonning axloqiy qarashlari uning yoshiga va ijtimoiy tajribasiga qarab o'zgarishi uning axloqiy rivojlanish nazariyasini asoslaydi. Axloqiy qadriyatlar sifatida asosiy o'rinni egallovchi tushunchalar ingliz tilida "fairness" va "justice" tushunchalari bilan ifodalanadi.

Odob-axloq tushunchalarini o'rganish jarayoni madaniy va lingvistik elementlarga ham bog'liqdir. Bunda o'zbek bolalari dastlab odob so'zlarini kattalar muomalasidan o'rgansa, ingliz bolalari "politeness" va "respect" kabi tushunchalarni til vositasida sifatida anglashini ta'kidlash joiz.

Bundan tashqari, psixologiyada odob-axloq tushunchasi shaxsning o'z-o'zini anglash, o'zini boshqalar bilan taqqoslash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari bilan bog'lanadi. Erik Eriksonning shaxsiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi, shaxslararo munosabati va ijtimoiy munosabatlari, milliy qadriyatlar shaxsning ma'naviy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi [7, 305-400]. O'zbek milliy madaniyatida odob-axloq tushunchasiga insonning jamiyatda hurmat qozonishi uchun muhim omil sifatida qaraladi. Ingliz milliy madaniyatida esa ushbu tushuncha shaxsning jamiyatdagi yutuqlarini ko'rsatuvchi muhim fazilat sifatida talqin qilinadi.

Ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan, millat odob-axloq qoidalarini jamiyat tomonidan belgilanadigan ijtimoiy normalarga asosan belgilanadi. Masalan, o'zbek millati madaniyatida har doim kattalar kichiklarga o'rnak sifatida ko'rsatiladi, bolalar esa ularning harakatlarini takrorlash orqali ushbu odob qoidalarini norma sifatida qabul qilish orqali o'rganadilar. Ingliz millati madaniyatida esa odob harakatlari ko'proq individual tanlov, shaxsiy erkinlik va shaxsiy fikr bilan bog'liq masaladir. Misol uchun, "please" yoki "thank you" kabi xushmuomalalik iboralar bolalarga ongli ravishda ma'lum vaziyatlarda ishlatilishi shart iboralar sifatida o'rgatiladi.

Insonning hissiy-intellektual rivojlanishi natijasida odob-axloq fazilatlarini shakllanadi. O'zbek millati madaniyatida empatiya va hurmat hissi "birga yashash va muloqot qilish" tushunchalari bilan belgilanadi. Masalan, "kattaga hurmat, kichikka izzat" axloqiy fazilati o'zbek millati madaniyatida shaxsiy rivojlanish jarayonida chuqur singdiriladi. Ingliz millati madaniyatida esa odobning shakllanishi ko'proq individual his-tuyg'ularni anglash va boshqarishga asoslangan. Misol uchun, "sorry" kabi so'zlar qo'rqin inson o'z his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini boshqarishni o'rganadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, o'zbek va ingliz madaniyatlarini o'rtasida odob va ahloqning shakllanishidagi psixologik jihatlar o'rtasida ma'lum farqlar mavjud. Ammo ijtimoiy hayotda ijobiy munosabatlar va hamjamiyatlikni ta'minlash ularning umumiy maqsadidir. O'zbek millati uchun "odob" tushunchasi aksariyat hollarda shaxsiy tartib va jamiyatdagi ijtimoiy intizomga rioya qilishni nazarda tutsa, ingliz millati uchun "politeness" tushunchasi boshqalar bilan bo'lgan munosabatda o'z axloq fazilatlarini namoyon qilish va hurmat ko'rsatish yoki hurmat qozonish kabilarni nazarda tutadi.

Sotsiologik jihatdan odob-axloq tushunchasiga jamiyatdagi ijtimoiy norma va qadriyatlarining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. O'zbek millatida mahallalar ushbu ijtimoiy norma va qadriyatlarni targ'ib qilish va nazorat qilishda asosiy rol o'ynovchi institut hisoblanadi. Bundan tashqari,

odob-axloq tushunchasi oilaviy munosabatlar va diniy qadriyatlar orqali singdiriladi. Odob-axloq normalari buzilgan holatlarda jamiyatning salbiy munosabatini "ommaning uyat qilishi" jazo sifatida tushuniladi. Ingliz millati jamiyatida esa axloqiy me'yorlar individual va huquqiy tamoyillar bilan belgilanadi. Sotsiologik jihatdan o'zbek jamiyatida odob-ahloq omma va din bilan uzviy bog'liq bo'lsa, ingliz jamiyatida bu tushunchalar huquqiy va individual erkinlikka ko'proq urg'u beradi.

Shu bilan birda odob-ahloq me'yorlari jamiyatda ijtimoiy me'yorlarni belgilovchi qator muhim sotsiologik vazifalarni amalga oshiradi.

Jamiyat xulq-atvorini boshqarish: Ijtimoiy normalar va me'yorlar yordamida individlarning xatti-harakatlarini tartibga solishni ta'minlaydi. Masalan, o'zbek jamiyatida "kattalarga hurmat, kichiklarga izzat" odob qoidasi barcha qatlamlarda muhim hisoblanadi. Ingliz jamiyatida esa "personal space" va "privacy" tamoyillari odob me'yorining asosi hisoblanadi.

Ijtimoiy jihatdan hamjihatlikni ta'minlash: Har bir millatda qabul qilingan odob me'yorlari jamiyatda yuzaga keladigan anglashilmovchiliklarni kamaytirish va hamjihatlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. O'zbek millati madaniyatida bu "murosa qilish" iborasiga teng keladi, ingliz millati madaniyatida esa bir yechimga kelish tamoyilini taqozo etadi.

Madaniy uzluksizlikni saqlab qolish: Har qanday millat ota-bobolaridan qolgan odob-axloq fazilatlarini o'zidan keyingi yosh avlodga o'rgatadi. O'zbek madaniyatida buni "avloddan avlodga o'tadigan fazilatlar" deb atash mumkin, ingliz jamiyatida esa bu "cultural norms" sifatida ma'lum.

Herbert Blumer tomonidan o'rganilgan odob-axloqning ushbu muhim vazifalaridan biri bo'lgan ramziy o'zaro bog'liqlik vazifasi sotsializatsiya jarayonida shaxslararo o'zaro muloqot jarayonida yuzaga keladi. Xususan, o'zbek madaniyatida o'ng qo'lni ko'ksiga qo'yib salomlashish odobi, mehmon kutish va kuzatish qoidalari, hurmat yuzasidan o'rnidan turish odati, ingliz jamiyatida esa salomlashishda bir-biriga "How are you?" deb murojaat qilish, mehmonlarning shaxsiy vaqti va chegarasiga ta'sir ko'rsatmaslik (aralashmaslik), hurmat yuzasidan hushmuomalalik bilan jilmayish kabi madaniy semantik ramzlardan foydalanishni bilan belgilanadi [8, 208-b].

O'zaro kelishmovchiliklar nazariyasi: odob-axloq tushunchasining ushbu vazifasi Karl Marks tomonidan ilk marotaba fanga kiritilgan bo'lib, ijtimoiy hayotda xalq o'rtasida tabaqalanish yoki boshqa turli sabablarga ko'ra yuzaga keluvchi kelishmovchiliklarni oldini olish va nazorat qilish vazifasini taqozo qiladi [9, 850-b]. O'zbek millatida boshqalarga namuna sifatida yoshi katta kishilarning, yuqori lavozimdagilarning, ma'lum yuqori ijtimoiy maqomga ega shaxslarning odob-axloq qoidalariga amal qilishlari ko'proq talab etilsa, ingliz millatida esa ushbu qoidalarga amal qilish qoidasi barchaga birdir.

Odob-axloq sotsiologik nuqtai nazardan jamiyatdagi ijtimoiy hayotda axloqiy nazoratni tashkil etish va hamjihatlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydigan ichki omil sifatida baholanadi. O'zbek va ingliz milliy madaniyatlari o'rtasidagi ikkala millat tarixi, kelib chiqishi. Milliy qadriyatlari va an'analari hisobga olgan holda vujudga kelgan farqlar mavjud bo'lsada, ikkala millat jamiyatida odob-axloq tushunchasining asosiy maqsadi yagona hisoblanadi. Ikkala millatda ham odob-axloq jamiyat a'zolarining birdamlik va hamjihatlikda yashashlarini ta'minlovchi va kafolatlovchi tamoyil hisoblanadi.

Muhokama

O'zbek va ingliz jamiyatlarida odob-axloq tushunchasining falsafiy, psixologik va sotsiologik jihatlarini o'zaro qiyoslash mazkur hodisaning ko'p qirrali mohiyatini ochib berishga imkon beradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, odob-axloqni faqat muomala jarayonida amal qilinadigan qoidalar yig'indisi sifatida tushunish yetarli emas. U insonning qadriyatlar tizimi, o'z xatti-harakatlariga

munosabati, boshqalar bilan o'zaro aloqasi va jamiyatda shakllangan madaniy me'yorlarni anglash darajasi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli mazkur tushunchani turli fanlar kesishmasida o'rganish uning mazmunini kengroq talqin qilishga xizmat qiladi.

Falsafiy nuqtai nazardan, o'zbek va ingliz madaniyatlarida axloqiy me'yorlarning shakllanishi inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish zarurati bilan izohlanadi. Sharq mutafakkirlari qarashlarida komil insonni tarbiyalash, ezgu xulqni shakllantirish va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash masalalari muhim o'rin egallaydi. G'arb falsafasida esa axloqiy qarorlarning asoslanganligi, insonning mas'uliyati va xatti-harakatlarining umumiy tamoyillarga muvofiqligi alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq ushbu farqlarni ikki madaniyat o'rtasidagi mutlaq tafovut sifatida baholash to'g'ri emas. Har ikkala an'anada ham adolat, halollik, mas'uliyat va o'zgalarining manfaatlarini hisobga olish kabi qadriyatlar insoniy munosabatlarning muhim sharti hisoblanadi.

Psixologik jihatdan odob-axloqning shakllanishi shaxsning ijtimoiy tajribasi, hissiy rivojlanishi va xulq-atvorni boshqarish qobiliyati bilan belgilanadi. Bolalik davrida oilada, ta'lim muassasalarida va kundalik muloqot jarayonida o'zlashtirilgan me'yorlar keyinchalik insonning mustaqil qarorlariga ta'sir ko'rsatadi. Bunda tashqi talablarning asta-sekin ichki e'tiqodga aylanishi muhim jarayon hisoblanadi. Masalan, hurmat ko'rsatish yoki minnatdorlik bildirish dastlab kattalar ko'rsatmasi asosida bajarilishi mumkin, biroq shaxsning ijtimoiy tajribasi ortgani sari bunday xatti-harakatlar boshqalarning his-tuyg'ularini anglash va ularning qadr-qimmatini e'tirof etish bilan bog'lanadi. Demak, odobning barqarorligi faqat qoidalarning yodlab olinishi bilan emas, balki ularning mazmunini anglash bilan ham belgilanadi.

O'zbek va ingliz tillaridagi odob-axloqqa oid birliklarning qiyosiy tahlili madaniy qadriyatlarining tilda ifodalanish xususiyatlarini ham namoyon etadi. O'zbek tilidagi "odob", "hayo", "izzat" va "hurmat" birliklari ko'pincha insonning shaxsiy fazilatlarini bilan bir qatorda uning oila va jamoa bilan munosabatlarini ham ifodalaydi. Ingliz tilidagi "politeness", "respect", "courtesy" va "consideration" birliklari esa muayyan vaziyatda suhbatdoshga e'tibor ko'rsatish, muloqotni muvofiqlashtirish hamda o'zaro chegaralarni hisobga olish kabi ma'nolarni anglatishi mumkin. Shunga qaramay, mazkur birliklarni o'zaro to'liq muqobil deb qabul qilish mumkin emas, chunki ularning mazmuni nutq vaziyati, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat va kommunikativ maqsadga qarab o'zgaradi.

Nutq odobi ushbu farqlar ayniqsa yaqqol ko'rinadigan sohalaridan biridir. O'zbek muloqotida salomlashish, hol-ahvol so'rash, kattalarga hurmat ifodalash va murojaat shakllarini suhbatdoshning maqomiga mos tanlash muhim kommunikativ vazifani bajaradi. Ingliz tilidagi "please", "thank you" va "sorry" kabi birliklar esa iltimosni yumshatish, minnatdorlik bildirish va noqulay vaziyatni bartaraf etishda keng qo'llanadi. Biroq ushbu vaziyatlarning ishlatilishini faqat milliy xarakter bilan izohlash yetarli emas. Muloqotning rasmiy yoki norasmiyligi, suhbatdoshlar o'rtasidagi masofa, vaziyatning maqsadi va individual nutq uslubi ham muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan nutq odobini o'rganishda alohida so'zlarning lug'aviy ma'nosi bilan cheklanmay, ularning real kommunikativ vazifasini ham hisobga olish lozim.

Sotsiologik tahlil odob-axloq me'yorlarining jamiyatdagi barqarorlik va o'zaro ishonchni ta'minlashdagi ahamiyatini ochib beradi. Oila, ta'lim muassasasi, mahalla va boshqa ijtimoiy muhitlar insonning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatib, muayyan me'yorlarning avloddan avlodga o'tishiga yordam beradi. O'zbek jamiyatida jamoaviy munosabatlar, qarindoshlik aloqalari va mahalla muhitining ta'siri ko'plab odob qoidalarining kundalik hayotda namoyon bo'lishida muhim o'rin tutadi. Ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarda esa shaxsiy hudud, xususiy hayot daxlsizligi va individual tanlovni hurmat qilish tamoyillari muhim kommunikativ

ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Biroq bu xususiyatlarni barcha o'zbek yoki inglizlarga birdek xos deb bo'lmaydi: ijtimoiy qatlam, avlod, yashash muhiti va shaxsiy tajriba ham axloqiy qarashlarning shakllanishiga ta'sir qiladi.

Odob-axloq me'yorlarining ijtimoiy nazorat bilan aloqasi ham alohida e'tiborga loyiq. Jamiyatda qabul qilingan qoidalarga rioya qilish o'zaro munosabatlarning oldindan anglashilishini osonlashtiradi, ularning buzilishi esa norozilik yoki ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy nazoratning samaradorligi me'yorlarning mazmuni va ularning inson huquqlari, adolat hamda shaxsiy erkinlik bilan uyg'unligiga ham bog'liq. Binobarin, odob-axloqni baholashda faqat jamoatchilik ma'qullashi yoki qoralashiga tayanish emas, balki xatti-harakatning insoniy oqibatlari va axloqiy asoslarini ham hisobga olish zarur.

Mazkur masalaning amaliy ahamiyati madaniyatlararo muloqot sharoitida yanada ortadi. Turli madaniy muhit vakillari bir xil xatti-harakatni turlicha talqin qilishi mumkin. Bir vaziyatda samimiylik belgisi sifatida qabul qilinadigan murojaat boshqa vaziyatda haddan tashqari yaqinlik yoki rasmiylik me'yorining buzilishi sifatida tushunilishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun chet tillarini o'qitishda grammatik va leksik bilimlar bilan bir qatorda, nutq odobi, murojaat shakllari, iltimos bildirish, uzr so'rash va fikrga munosabat bildirishning madaniy xususiyatlarini ham o'rgatish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv o'quvchilarning nafaqat til kompetensiyasini, balki kommunikativ moslashuvchanligini ham rivojlantiradi.

Odob-axloq tushunchasining o'zbek va ingliz jamiyatlaridagi namoyon bo'lishini qiyoslash umumiy insoniy qadriyatlar bilan milliy-madaniy xususiyatlar o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglash imkonini beradi. Falsafiy yondashuv axloqiy me'yorlarning mazmuni va asoslarini, psixologik yondashuv ularning shaxsda shakllanish mexanizmlarini, sotsiologik yondashuv esa ijtimoiy muhitdagi vazifalarini izohlashga yordam beradi. Ushbu yondashuvlarni birgalikda qo'llash odob-axloqni o'zgarmas qoidalar majmui sifatida emas, balki insoniy qadriyatlar, ijtimoiy tajriba va kommunikativ ehtiyojlar o'zaro ta'sirida namoyon bo'ladigan murakkab hodisa sifatida tushunishga asos yaratadi.

Xulosa

O'zbek va ingliz jamiyatlarida odob-axloq tushunchasining falsafiy, psixologik va sotsiologik jihatdan tahlil qilinishi uning inson va jamiyat hayotidagi ko'p qirrali

mohiyatini namoyon etadi. Odob-axloq insonning shaxsiy fazilatlarini, ijtimoiy munosabatlari, madaniy tajribasi va muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarini o'zaro bog'lovchi muhim ma'naviy mezon hisoblanadi. Uning mazmuni har bir jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, qadriyatlarini, tarbiya an'analari va ijtimoiy ehtiyojlari bilan uzviy aloqada shakllanadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek madaniyatida odob-axloq ko'pincha kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, oilaviy mas'uliyat, jamoaviy hamjihatlik va o'zaro ehtirom kabi qadriyatlar orqali namoyon bo'ladi. Ingliz madaniyatida esa xushmuomalalik, shaxsiy hududni hurmat qilish, individual mas'uliyat va muloqotda tenglik tamoyillariga alohida e'tibor qaratiladi. Biroq ushbu xususiyatlar ikki jamiyatni bir-biridan keskin ajratadigan mutlaq belgilar emas, balki muayyan madaniy muhitlarda ko'proq namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan tendensiyalardir. Odob-axloqning falsafiy mohiyati insonning ezigulik, adolat va mas'uliyat haqidagi qarashlarida namoyon bo'lsa, psixologik jihati axloqiy fazilatlarining shaxsiy tajriba, tarbiya, empatiya va o'zini boshqarish orqali shakllanishida ko'rinadi. Sotsiologik nuqtai nazardan esa axloqiy me'yorlar ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, o'zaro ishonchni mustahkamlash va madaniy qadriyatlarning davomiyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur uch yo'nalishning o'zaro uyg'unligi odob-axloqning inson xulq-atvori va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini yaxlit tushunish imkonini beradi. Shuningdek, odob-axloq me'yorlarining tildagi ifodasi madaniyatlararo muloqotning muhim tarkibiy qismi ekanligi aniqlandi. O'zbek tilidagi "odob", "hayo", "hurmat" kabi birliklar hamda ingliz tilidagi "politeness", "respect", "courtesy" singari tushunchalar umumiy insoniy qadriyatlarni ifodalash bilan birga, o'ziga xos madaniy va kommunikativ ma'nolarga ham ega. Shu bois ularni tarjima qilish va o'rgatishda lug'aviy muvofiqlik bilan cheklanmasdan, nutq vaziyati, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat va madaniy kontekstni hisobga olish zarur. Odob-axloqning turli jamiyatlarda namoyon bo'lish shakllari farqlansa-da, uning insonlar o'rtasida hurmat, ishonch, o'zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan vazifasi musharakdir. Mazkur tushunchani falsafiy, psixologik va sotsiologik yondashuvlar asosida o'rganish milliy qadriyatlarni chuqurroq anglash, madaniyatlararo tafvutlarni to'g'ri talqin qilish hamda samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" nashriyoti, 2004, 160 bet.
2. G'azzoliy A. H. Kimyoi saodat // [Unilibrary elektron ta'lim platformasi](#). – Toshkent: Adolat, 2005. – 233 b.
3. Аристотель. Никомахова этика. – Москва: Мысль, 2006. – 432 с.
4. Kant, Immanuel. Axloq metafizikasining asoslari / Nemis tilidan tarjima. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2022. – 196 b.
5. Muhammadjanova, L., Sher, A., Shadimetova, G. Axloq falsafasi: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik [Elektron resurs] // [SSUV Elektron Kutubxonasi](#). – Toshkent, 2023. – B. 88-92.
6. Mugrib, Nuz Chairul, Sumarlam & Dwi Purnanto. 2019. The strategy of negative politeness in visual

information media on sea transportation. International Journal of Linguistics, Literature, and Translation 2(7). 49–58.

7. E. Erikson "Childhood and Society". Nyu-York, W. W. Norton & Company nashriyoti. 1990. P. 400.

8. Blumer, Herbert. Symbolic Interactionism: Perspective and Method. – Berkeley: University of California Press, 1986. – 208 p.

9. Marks, Karl. Kapital. I jild / Nemis tilidan tarjima. – Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1964. – 850 b.

10. Zaripova A.Sh. Xorijiy tillarda o'qishni tushunish nazariyalari // Inter Education & Global Study. – 2024. – № . – B. 78–85.